

VALUCH TIBOR

Politikai oldalak vonzásában

Az ipari munkásság politikai kötődésének változásai
a 20. századi Magyarországon

DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2022.4.3>

Ha általában a munkásság politikai magatartásáról gondolkodunk a 20. században, akár európai, akár magyar szinten, ennek egyik állandó toposza a baloldaliság. Az iparosodás következtében valóban nem volt elhanyagolható szerepe az osztályszavazásnak a század első felében, ám a második világháborút követő évtizedekben ennek a jelentősége fokozatosan mérséklődött.¹ Magyarországon a megkésett modernizálódás, az ország agrár-ipari jellege és az általános politikai, nagyrészt antidemokratikus viszonyok miatt részben ez is másként történt, a nem mezőgazdasági fizikai munkások politikai magatartása és kötődése – a helytől és időtől függően – viszonylag gyakran változott. Ennek ellenére több mint három évtizeddel az 1989-es piacgazdasági átmenetet követően a magyar történelmi és társadalmi emlékezet szerint a munkásság/munkásosztály alapvetően baloldali politikai kötődésű volt a modern kori történelemben.² Az természetesen nem vitatható, hogy voltak időszakok a

¹ TOMKA Béla: *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2009. 363–364. és 382.

² Abban, hogy ez az emlékezeti konstrukció kialakult, és még ma is jelen van, fontos szerepet játszott az 1948–1989 közötti államszocialista korszak hivatalos történetírása, amelyik egyértelműen túlértékelte a baloldaliságot és a kommunista párt szerepét a 20. századi magyar munkásmozgalmakban. 1989 után a munkástörténet iránti tudományos érdeklődés erősen visszaesett, ezért csak az utóbbi években készültek olyan tanulmányok, amelyek immár tudományos objektivitással vizsgálják ezeket a kérdéseket. A választói magatartás történeti vizsgálata terén pedig lásd elsősorban Ignác Károly írásait.

20. században – például 1918–1919-ben –, amikor a munkásság nagy része baloldali politikai beállítottságú volt, de voltak olyan periódusok, amikor ez a domináns baloldaliság megszűnt – 1920–1944 között –,³ és a munkásság különböző csoportjainak politikai kötődése és identitása sokszínűvé vált. Voltak olyan időszakok – például az 1930-as évek végén –, amikor markánsan jobboldalivá és/vagy a szélsőjobboldal szavazóivá, támogatóivá váltak a legnagyobb magyar ipari települések és a fővárosi külső kerületek munkásai is. Vagyis nem állandó politikai elkötelezettséggel rendelkező, hanem a politikai, gazdasági és társadalmi feltételek átalakulásával többé-kevésbé változó identitású és számos vonatkozásban heterogén összetételű társadalmi csoportról volt szó, amelynek tagjai elég rugalmasan mozogtak a politikai bal- és jobboldaliság között. Ebben a személyes döntések, életstratégiák, csoportos kötődések, a lokális és a gyári/munkahelyi szocializációs mechanizmusok, a demokratikus politikai feltételek hiánya, olykor a külső kényszerek egyaránt szerepet játszottak. A modern kori magyar történelem⁴ változásait vizsgálva látható, hogy nagyon gyakoriak voltak a politikai, gazdasági és társadalmi rendszerváltások és az ezekkel együtt járó alkalmazkodási kényszerek. Ennek következtében a közgondolkodást meghatározta a bizonytalanságérzés állandósulása és a változások okozta traumatizált társadalmi, politikai és történelmi tudat.

Tanulmányomban úgy próbálom meg rekonstruálni a 20. századi magyar ipari munkásság politikai magatartásának és identitásának a sajátosságait, hogy országos, majd lokális szinten, végül élettörténetek segítségével elemzem a változásokat. Arra a kérdésre keresek választ, hogy az ismétlődő rendszerváltások miként befolyásolták a munkások politikai viselkedését. Hogyan alakult át a munkások különböző csoportjainak a politikai identitása? Mennyiben és miért mítosz a magyar munkásság domináns baloldaliságát hangsúlyozó történelmi megközelítés? Milyen

³ IGNÁCZ Károly: *Budapest választ. Parlamenti és törvényhatósági választások a fővárosban, 1920–1945*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2013. 130–154.

⁴ ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.

társadalmi integrációs tényezőkkel és folyamatokkal magyarázható a munkások politikai kötődésének dinamikus változása?

A tanulmány három részből áll: az elsőben a munkásság országos politikai szerepvállalásának kérdéseit és magatartásának változásait foglalom össze. A másodikban egy konkrét ipari településen, a magyarországi vas- és acélgyártás egykori meghatározó központjában, Ózdon vizsgálom a politikai integráció, politikai viselkedés 20. századi történeteit. A harmadik részben pedig olyan munkás-élettörténeteket vizsgálok analitikus módon, amelyek segítségével érthetőbbé válnak a politikai magatartás- és identitásváltások személyes tényezői is. Ózd és mellette Borsodnádasd, valamint Salgótarján a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű (RMST) Rt. legfontosabb telephelyei voltak, ahol a munkahely és a lakóhely összefonódása miatt sajátos szocializációs terek is működtek, ami a Budapesten és környékén található nagyüzemek gyakorlatától bizonyára számos vonatkozásban eltért. Ez a politikai magatartásban is megjelenhetett, ugyanakkor az RMST esetében az ország legnagyobb iparvállalatának a munkásairól volt szó, akiknek a politikai magatartása – az eltérésekkel együtt is – jelentős hatást gyakorolhatott a korabeli magyar ipari munkásság egészére. Munkám során interdiszciplináris elemzési keretek között társadalomtörténeti, politikatörténeti és politikai szociológiai megközelítésekre és módszerekre támaszkodom. Így próbálom meg rekonstruálni és értelmezni a modern kori magyar munkásság politikai kötődésének és identitásának a változásait és annak okait.

Munkásság – politika – történelem

A 19–20. század fordulóján, a némileg megkésett magyar gazdasági és társadalmi modernizáció viszonyai között vált egyre fontosabb társadalmi és politikai osztállyá a munkásság, amelyen belül párhuzamosan volt jelen a keresztényszocialista munkásmozgalmi szerveződés, a reformista és a marxista irányzatokat is követő szociáldemokrata mozgalom. A különböző jobb- és baloldali munkásmozgalmi csoportok a nyilvánvaló ideológiai kü-

lönbségek mellett a munkások élet- és munkakörülményeinek javítását és politikai jogaik kiterjesztését szolgáló módszerek és eszközök alkalmazásában is eltértek egymástól. A fennálló politikai viszonyok kereteit elfogadó, mérsékelt reformokat sürgető keresztényszocialistákkal⁵ szemben a radikálisabb politikai érdekérvényesítésre törekvő szociáldemokrácia erősödött meg. Ez a munkásság politikai-társadalmi megszerveződésének⁶ a szempontjából is fontos mozzanat volt. A 19–20. század fordulójától figyelhető meg, hogy munkások csoportjai megpróbálták a meglévő társadalmi-gazdasági feszültségeket a politikai küzdelmekben is képviselni. Mindezt alapvetően a demokratikus baloldali gondolkodás keretei között maradvá tették. A 20. század elején a magyar szociáldemokrácián⁷ belül ez a parlamentáris képviseletre törekvő, a forradalmat elutasító gondolkodásmód volt az elsődleges egészen az első világháború kitörését követő évekig.

A magyar munkásmozgalom az 1910-es évek közepétől billent el a forradalmat is lehetségesnek tartó baloldali szociáldemokrácia álláspontja felé. A világháborús terhekkel együtt járó, gyorsan növekvő szociális elégedetlenség hatására a szociáldemokrata szakszervezetek taglétszáma 1917-ben 55 ezer főről 215 ezer főre, 1918-ban pedig 721 ezer főre nőtt. A kiéleződő viszonyok között a politikai szervezkedés állami korlátai egyre kevésbé érvényesültek. Ez a felduzzadt szociáldemokrata párttagság adta az 1918–1919-es politikai események tömegbázisát.⁸

⁵ A magyar keresztényszocializmus történetéhez lásd GERGELY Jenő: *Keresztényszocializmus Magyarországon 1903–1923*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.; Uő: *A keresztényszocializmus Magyarországon 1924–1944*. Typovent Kiadó, Budapest, 1993.

⁶ SIPOS Péter: *A szociáldemokrata szakszervezetek története Magyarországon*. MTA TTI, Budapest, 1997.

⁷ VARGA Lajos (főszerk.): *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1999; SIPOS Péter: *Legális és illegális munkásmozgalom, 1919–1944*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1988.

⁸ IGNÁCZ Károly: A szervezkedés, mint „csodatevő hatalom”? – munkásképviselet az első világháború idején. In: KABA Eszter (szerk.): *Háborús mindennapok – mindennapok háborúja. Magyarország és a Nagy Háború – ahogy a sajtó látta (1914–1918)*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2017. 157–186.

Hangsúlyozni kell, hogy a kommunisztikus eszmék, bár felbukkantak már ebben az időszakban is, igazából csak az első világháborúval együtt járó, növekvő mértékű társadalmi elégedetlenségek tartóssá válásával nyertek teret a szociáldemokrata gondolkodásban, politizálásban. Sajátos módon a párttagság gyakran radikálisabb volt, mint a vezetők többsége. A kommunizmus eszméinek a népszerűsége az 1919-es Tanácsköztársaságban érte el a csúcspontját, annak bukását követően, az 1920-as évek elején viszont gyakorlatilag teljesen kiszorult az ipari munka társadalmának a világból.

A Horthy-korszak kezdetén a szociáldemokrata szakszervezetek is meggyengültek. A jobboldali kormány és a szociáldemokrata párt között 1921 végén megkötött megállapodás értelmében a törvényes működés lehetőségének a biztosításáért a párt elfogadta a helyi és az üzemi szintű politikai aktivitásának korlátait. Az 1920-as évek elején a szociáldemokrata párt ennek köszönhetően képes volt az átmeneti stabilizálódásra, szervezeti kereteinek rendezésére is, ami a kor antibolsevista, általános baloldal-ellenes közállapotai között komoly teljesítmény volt.

A kommün bukását és a trianoni béke megkötését követően a két világháború közötti korszaknak az erősen nacionalista, változó mértékben antiszemita és határozottan antibolsevista magyar politikája a baloldaliságot a különböző munkáscsoportokban is nagymértékben marginalizálta. Ebben nyilván voltak regionális különbségek a főváros és annak környéke, illetve a vidéki ipari települések között. Ugyanakkor az 1920-as évek elején újra erősebbé vált a keresztényszocializmus. Ez a mindennapokban megtapasztalt társadalmi igazságtalanságok mérséklésében adott fogódzót sokaknak, és megóvta őket attól, hogy baloldali-ként politikailag diszkreditálódjanak. Az 1920-as évek egészét tekintve pedig regionális kivételekkel⁹ ugyan, de országosan erősödött a fennálló politikai viszonyokat elfogadó lojalitás attitűdje a nagyipari munkások között.

⁹ IGNÁCZ Károly: Választói magatartás 1926-ban. A kormánypárt választási gőpezetének működése és egy statisztikai felmérés tanulságai nyílt szavazású választókerületekben. *Múltunk*, 2018/1. 87–134., 125–127.

Az 1920–1944 közötti időszakban a magyar nagyvállalatok olyan szociálpolitikai gyakorlatot folytattak, amely többé-kevésbé sikeresen mérsékelte a munkásságon belüli társadalmi feszültségeket, s emellett üzemi szinten is erősítette a társadalmi integrációt. Ennek segítségével, az erős politikai orientálással, a baloldali aktivizmus lehetőségeinek rendészeti korlátozásával jelentősen mérsékeltek a munkások politikai aktivitását, baloldali érdeklődését és szerveződési hajlandóságát is.¹⁰ A legerősebben elkötelezett aktivisták és a „hivatásos forradalmárok” néhány száz fős csoportjától eltekintve, az ebben az időszakban egymillió fős létszámot meghaladó magyar ipari munkásság döntő többsége számára a kommunizmus elfogadhatatlan, veszélyes eszme, nem követhető politikai nézet volt, amit a Horthy-korszakban tanúsított politikai magatartásuk is mutat. (Utóbbira az ózdi példát részletesen lásd az elemzés második részében.)

A szociáldemokraták az 1920-as évek második felétől fokozatosan országosan is veszítettek politikai erejükből, egyre kevésbé tudták hatékonyan megjeleníteni és képviselni a munkások érdekeit, többek között azért, mert csökkenő mértékben voltak jelen lokális és üzemi szinteken. Ebben értelemszerűen ismét megfigyelhetőek különbségek a főváros és a vidék között. Budapesten és vonzáskörzetében a befolyásvesztés kisebb mértékű és lassúbb volt, mint a vidéki ipartelepeken, ahol az egy gyár – egy település elve és gyakorlata is befolyásolta a politikai mozgásteret. A szociáldemokrata kötődésű szakszervezetek sem tudták érdemben növelni a szervezett munkások számát, átlagosan az aktív kereső ipari munkások 10-15%-a volt szakszervezeti tag.¹¹ Az 1929–1933-as gazdasági világválság időszakának a kivételével a sztrájkok és a tüntetések is viszonylag ritkák voltak, többnyire helyi, üzemi szinten maradtak, a helyi gazdasági feszültségek formálódtak meg többnyire az ilyen – egzisztenciális szempontból elég kockázatos – közös fellépésekben.

¹⁰ Ózd példáján lásd NAGY Péter: *A Rima vonzásában. Az ózdi helyi és gyári társadalom a késő dualizmustól az államosításig*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2016. 295–303.

¹¹ VARGA Lajos: I. m. 510–511.

A munkásság domináns baloldalisága tehát nem igazolható ebben a korszakban. Nyilvánvalóan voltak jelentősebb baloldali orientációjú csoportok is, de még akkor is korlátozottabb volt a szerepük és a hatásuk a mindennapokban, ha tudjuk, hogy működtek munkásotthonok, kulturális és sportegyesületek. Ezeknek egy része, lokális szinten fontos színtere volt a gyári szocializációnak is, ami akár egy felügyelt és korlátozott önszerveződést is jelenthetett. A baloldaliság ezen túlmenően korlátozott volt többek között a munkások alulszervezettségének, a gyári lojalitásnak és a korszak határozott antikommunista kormánypolitikájának a következtében is.

Nyilvánvalóan azon az alapon sem lehet baloldalnak tekinteni a két háború közötti magyar ipari munkásokat, hogy ők mindannyian „elnyomott, kizsákmányolt proletárok” lettek volna. Hiszen a korszak magyar munkássága társadalmi értelemben is nagyon tagolt volt. A nagyvállalatok felsőmunkás-rétege és a képzetlen segédmunkások között nagy volt a társadalmi távolság. Ezt jól mutatják a jövedelmi különbségek, az eltérő életkörülmények és lakásviszonyok, a munkahelyi presztízs, valamint a gondolkodásmódok különbségei is. A felsőmunkásság csoportjai már inkább a kispolgári mentalitást és életstílust követték, az alsómunkások inkább a városi proletárokhoz tartoztak. Ez minden bizonnyal befolyásolta a tájékozottságukat, a politikai részvételi szándékaikat és lehetőségeiket, a társadalmi magatartásukat. A felfelé törekvő, önmagukat polgárosult munkásként reprezentálni igyekvő munkáscsoportok tagjainak volt mit veszíteniük és volt mit nyerniük az adott viszonyok között követett munkavállalói és családi stratégiával, így joggal feltételezhető, hogy kevésbé voltak fogékonyak a baloldali radikalizmusra. Az alsómunkások, a városi proletárok ezzel szemben általában nyitottabbak voltak a gyors és radikális változások ígéretei iránt.

A Horthy-korszak második évtizedében, az 1930-as években a domináns jobboldali kormánypárt és vezetőik, különösen Gömbös Gyula, igyekeztek politikailag is újra integrálni a korabeli magyar társadalmat és benne a munkásságot. Ez a törekvés részleges sikerrel is járt. A szavazásra jogosultak jelentős része nem látott más politikai alternatívát a kormánypárton kívül.

Az 1930-as évek végén, amikor újra titkossá, ám nem demokratikussá vált a választási rendszer Magyarországon, az 1939-es parlamenti választáson az ipari központok egy részében, a többnyire munkások által lakott fővárosi külső városrészekben és a környező külvárosokban is meglehetősen jelentős választói támogatást szereztek a szélsőjobboldali, nemzetiszocialista elkötelezettségű politikai pártok.¹² Ezt már csak azért sem lehet figyelmen kívül hagyni, mert ezzel párhuzamosan ezeken a helyeken mind a jobboldali kormánypárt, mind a szociáldemokraták támogatottsága jelentősen visszaesett. Ugyanakkor az is tudható, hogy a szélsőjobboldali pártoknak meghatározó támogatottsága volt a falusi társadalmakban, az agrárnépesség különböző csoportjaiban.¹³

A második világháború kitörésének időszakában a korabeli magyar munkásságon belül tehát csekély befolyása volt a kommunista eszméknek és politikának, erősebb, de gyengülő a szociáldemokráciának, mint hagyományos baloldalnak, meghatározó a domináns kormánypárt által képviselt jobboldaliságnak, és végül növekedett a szélsőjobboldali gondolatok, szervezetek hatása.

Ezeknek a tényeknek az ismeretében különösen érdekes az 1944–1945-ös politikai (re)orientálódás folyamata, amelynek során viszonylag sok, a Horthy-korszakban rendszerkonform magatartású, feltehetően inkább jobboldali, esetenként szélsőjobboldali kötődésű munkás lépett be a nagyon gyorsan tömegpárttá váló kommunista pártba.¹⁴ A kommunista párton belül 1946–1947-ben komoly belső feszültségeket okozott az antiszemitizmus megjelenése. Sajátos módon az 1946-os magyarországi antiszemita megmozdulások – Ózd, Miskolc, Kunmadaras

¹² Mint a második részből kiderül, Ózdon viszont a jobboldali kormánypárt meg tudta őrizni egyértelmű dominanciáját. Országosan az 1939-es választásokon a nemzetiszocialista pártoknak összesen körülbelül 615 000 támogatója volt, ez az összes érvényesen szavazó egynegyedét jelentette. IGNÁCZ Károly: Politikai és választói magatartás 1939-ben és 1945-ben – a nyilas-kommunista folytonosság mítosza. *Múltunk*, 2016/1. 19–44., 35.

¹³ Uo. 38.

¹⁴ LÉNÁRT András–PAKSA Rudolf: „Kisnyilasok” a Belügyminisztérium aktáiban. In: UNGVÁRY Krisztián (szerk.): *Búvópatakok. A jobboldal és az állambiztonság, 1945–1989*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2013. 319–352.

– háttérben felbukkant a kommunista párt mint a feketepiac és a spekuláció elleni politikai kampány szervezője. Miközben a kommunista pártban viszonylag nagy számban váltak tagokká a holokausztot túlélte magyar zsidók is.¹⁵

Szintén érdekes, hogy a második világháború után számos olyan felsőmunkássághoz tartozó képzett munkás is kommunista lett, akik korábban nem mutattak különösebb érdeklődést sem a politika, sem pedig a baloldali gondolkodás iránt, és akik a Horthy-korszakban teljes mértékben lojális politikai magatartást tanúsítottak. (Részletesebben lásd a harmadik, élettörténeti részben.) Ezeknek a folyamatoknak a megértéséhez figyelembe kell venni, hogy a második világháború befejeződésekor politikai tömegpártok jöttek létre, ami keretet, lehetőséget biztosított az általános, gyakorlatilag minden társadalmi csoportot elérő politikai reorientálódásra. A meglévő társadalmi és politikai konfliktusok nemcsak a pártok között, hanem a pártokon belül is érvényesültek. Személyes és csoportszinteken új (re)identifikációs lehetőségek teremtődtek, nem függetlenül attól, hogy új karrierutak és lehetőségek is megnyíltak sokak számára. A baloldalivá válás, függetlenül a korábbi előzményektől, a háborút követő években sokak számára nem elsősorban a politikai elköteleződést, hanem a társadalmi érvényesülés új lehetőségét, teljesítendő feltételét is jelentette.

Önmagában az is izgalmas kérdés, hogy két évtized masszív és szisztematikus antikommunista propagandája után hogyan vált/válhatott tömegpárttá az 1930-as évek végére majdnem megszűnő szociáldemokrata párt és az 1920–1944 között csak néhány száz fős tagsággal rendelkező, illegális politikai szektaként működő kommunista párt.¹⁶ Ennek a tömeges társadalmi magatartásváltásnak a háttérben a gyenge politikai kötődések,

¹⁵ STANDEISKY ÉVA: *Antiszemitizmusok*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2007. 319–352.

¹⁶ Az 1945. november 4-én megtartott parlamenti választásokon a szociáldemokraták a szavazatok 17,4%-át, a kommunisták 17,0%-át kapták meg. Ez összesen több mint 1,6 millió szavazót jelentett. A két baloldali párt támogatottsága átlagon felüli volt az ipari jellegű településeken. MÁDAI Lajos: *Az 1945-ös nemzetgyűlési képviselő-választási eredmények demográfiai összefüggései*. KSH Népszéktudományi Kutatóintézet, Budapest, 1992. 11., 31–41.

az instabil politikai identitások, a társadalmi és politikai integrálódás folyamatai éppen úgy meghúzódhattak, mint a teljes hatalom- és rendszerváltás által megnyitott új társadalmi érvényesülési pályák kihasználásának a lehetősége.

A kommunista hatalomátvétel az üzemekben és a gyárakban is átrendezte a politikai viszonyokat. Már a Magyar Dolgozók Pártjának 1948-as létrejöttét követően megindultak a tisztogatások, megkezdődött az úgynevezett „munkásarisztokrácia”, a tudással, szakmai tekintéllyel és befolyással rendelkező szakmunkáselit háttérbe szorítása, a politikai ellenőrzés rendszerének kiépítése. A szociáldemokrata orientációjú vagy nem baloldali kötődésű, tapasztalt szakmunkásokat, művezetőket, közvetlen termelésirányítókat tömegesen váltották le. Helyükre a kor gyakorlata szerint frissen kiemelt, politikailag megbízható káderek kerültek.¹⁷ Kibontakozott a baloldaliság államosítása.

A politikai ellentétek kiéleződése mellett nyilvánvalóan az ötvenes évek első felében felhalmozódott szociális feszültségeknek is szerepe volt az 1956-os forradalom kirobbanásában. 1956-ban a munkások által megfogalmazott követelések az általános politikai célok mellett a korábbi időszak sérelmeinek – magas normák, hosszú munkaidő, alacsony bérek, rossz munkakörülmények és szociális viszonyok – orvoslását, a valódi munkás-érdekképviselet megteremtését szorgalmazták, azaz lényegében klasszikus, baloldali munkáskívánságok voltak a hatalmat, a tulajdont birtokló pártelit diktatúrájával szemben. Az üzemek irányítása a forradalom napjaiban megalakított munkástanácsok kezébe került, az események menete azonban nem tette lehetővé, hogy a sajátos csoporttulajdon kialakítása felé is mutató munkásönigazgatás rendszere tartósan fennmaradjon.¹⁸ A forradalom bukását követően a munkástanácsokat fokozatosan felszámolták. A forradalmi események résztvevőit sújtó megtorlás halálos áldozatainak jelentős része – közel kétharmada – a munkások

¹⁷ VARGA László: *Pató Pálok vagy sztahanovisták?* Magvető Kiadó, Budapest, 1984; BELENYI Gyula: *Az állam szorításában. Az ipari munkásság társadalmi átalakulása Magyarországon, 1945–1965.* Belvedere-Meridionale, Szeged, 2009.

¹⁸ KEMÉNY István–Bill LOMAX: *Magyar munkástanácsok 1956-ban.* Magyar Füzetek, Párizs, 1986.

közül került ki. Az 1956–1957-es emigrációs hullám során nagy számban távoztak képzett szakmunkások az országból. Ennek is komoly szerepe volt abban, hogy az 1956-os forradalmat követően a munkásság politikai aktivitása, önszerveződési hajlandósága elenyészővé vált. A baloldaliságot az államszocialista rendszer kisajátította a saját maga számára, és propagandává változtatta.

A Kádár-kormányzat 1956–1957 fordulóján jelentős mértékű béremeléssel is igyekezett elősegíteni a pacifikálás folyamatát. A hatvanas évek közepétől kibontakozó konszolidáció időszakában – a politikai feszültségek ismételt felhalmozódásának elkerülése érdekében – kiemelt figyelmet fordítottak a nagyüzemi munkások életszínvonalának az emelésére. A korábbi militáns szellemű állami munkáspolitiká helyébe fokozatosan az érdekbeszámításra is képes, paternalista politikai gyakorlat lépett, anélkül, hogy a fokozott teljesítmény kényszeréről lemondtak volna. Az ideológiai környezettől és a propagandaszólamoktól függetlenül a munkavállalók döntő többsége klasszikus bérmunkásként élte meg helyzetét, s ennek megfelelően alakította ki viszonyát az állami tulajdonú munkaadókkal. Ám ez megmaradt az egyéni vagy kis csoportos érdekérvényesítés keretei között, s csak elvétve vezetett üzemi szintű, egységes és szervezett érdekérvényesítő politikai fellépéshez. Politikai és ideológiai szempontból sajátos helyzet volt az, ahogy egy deklaráltan baloldali – kommunista – hatalom igyekezett fenntartani a hatalma bázisának tekintett munkások látszólagosan baloldali elkötelezettségét és lojalitását, miközben az egyes munkáscsoportok valóságos – a feltételezettnél nyilván sokszínűbb – politikai gondolkodása lényegében ismeretlen volt számukra.

Az 1989–1990-es rendszerváltás során a magyar munkásság mint – önmagát megszervezni képes – társadalmi csoport nem játszott meghatározó politikai szerepet. A szociáldemokrata párt újjászervezésének a kísérlete kudarcba fulladt. A szakszervezetek önállóvá váltak, de befolyásuk és szervezettségük is folyamatosan csökkent a posztkommunista átmenet időszakában, egészen egyszerűen hiányoztak a kollektív érdekérvényesítés tapasztalatának, illetve az ehhez szükséges szervezeti tudásnak a birtokában levő munkavállalók. Az új parlamentáris rendszerben

létrejött politikai pártok szavazói között megoszlottak a munkások. Nem elsősorban osztály- vagy társadalmi helyzet szerint, hanem a gazdasági, politikai és társadalmi érdek, családi, közösségi hagyományok szerint választottak pártot maguknak az egyes munkáscsoportok tagjai. Amíg az 1990-es parlamenti választásokon a munkásszavazók még erősebben megoszlottak az új pártok között, illetve jelentős részben távol maradtak az urnáktól, addig 1994-től már inkább a baloldali utódpártra, a Magyar Szocialista Pártra (MSZP) szavaztak a 2006-os választásokkal bezárólag.¹⁹

Az Ózdi Vasgyár munkásainak társadalmi integrációja és politikai magatartása a 20. században

Ózdon, ahol Magyarország egyik legnagyobb vaskohászati üzeme működött, a 20. század elején szervezett szociáldemokrata munkásmozgalom gyakorlatilag még nem létezett. 1907-ben már megkísérelték ugyan a helyi szociáldemokrata szervezet megalakítását, de ez a törekvés nem járt sikerrel. Az 1900-as években viszont a keresztényszocialista munkásmozgalom egyik bázisává vált a település és a gyár, ahol ilyen szellemiségű helyi lapokat is kiadtak.²⁰

A Vas- és Fém munkások Szövetsége néven működő szociáldemokrata szakszervezet Ózd környéki csoportja 1917 júniusában alakult meg, akkor, amikor a háborús kimerülési válság hatásai már egyre erősebben érezhetővé váltak a hétköznapokban is, és ezzel párhuzamosan a kormány politikai ellenőrző képessége is fokozatosan gyengült, helyi szinten is.²¹ Ez volt az első olyan bal-

¹⁹ IGNÁCZ Károly–SZABÓ Balázs: Választási eredmények Budapest történelmi munkásnegyedeiben, 1994–2014. In: BARTHA Eszter–BEZSENYI Tamás (szerk.): *Egy másik Kelet-Európa. Munkás- és társadalomtörténeti tanulmányok Mark Pittaway emlékére*. ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, Budapest, 2017. 213–236.

²⁰ NAGY Péter: I. m. 288–289.

²¹ TENGYEL Adrienn: A Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek szerepének változása Ózdon az őszirózsás forradalom idején. In: GÁL Máté–PÉTERFFY Gergely (szerk.): *1918: vég és kezdet*. Liceum Kiadó, Budapest, 2019. 277–293.

oldali kötődésű munkásszervezet, amelyik ettől kezdve tartósan jelen volt a gyárban és a településen. A megalakulásakor hatszáz fős tagsággal rendelkező szakszervezet tagjai elsősorban az alsómunkásság köréből kerültek ki, a képzett felsőmunkások közül kevesen léptek be. A szociáldemokrata párt is ebben az időszakban jött létre a szakszervezettel párhuzamosan. A háborús konjunktúra kifulladására, a rossz élet- és munkakörülmények miatt 1917 nyarától ismétlődtek a sztrájkok és a tiltakozó megmozdulások. A romló életkörülmények növelték a radikálisabb politikai cselekvést ígérő, baloldali mozgalmak támogatóinak a számát.

1918. május 1-je volt az első alkalom, amikor az ózdi munkások megrendezték a munka ünnepét.²² A szervezett munkásság létszáma gyorsan emelkedett, 1918 szeptemberében már 3272-en voltak szakszervezeti tagok, ez a gyári munkások több mint 90%-a. A gyors létszámnövekedésben a szervezett munkáslét mindennapi előnyei is szerepet játszottak. Az 1918. októberi forradalmi mozgalmakban is fontos szerepe volt a szakszervezetnek, a település nemzeti tanácsának vezetői részben szakszervezeti tagok voltak, és a vasgyár munkástanácsát is a szakszervezet szervezte meg és irányította 1918 novembere és 1919 márciusa között.²³

1918 decemberében a kommunista párt próbálta megszervezni az ózdi szervezetét. A leszerelt katonákból álló kommunista agitátorok a gyári munkások körében a rossz élelmiszer-ellátás miatt kialakuló társadalmi feszültséget igyekeztek kihasználni. De ez a törekvésük annyira mérsékelt sikerrel járt, hogy a helyi szervezetet nem sikerült megalakítani. A szociáldemokrata szakszervezet és párt megőrizte politikai támogatottságát a gyári munkások között.

1919 márciusában itt is kikiáltották a Tanácsköztársaságot. Kommunisták hiányában a baloldali szociáldemokraták közül kerültek ki a helyi vezetők. A Tanácsköztársaság bukása után a hatalmi viszonyok lassan stabilizálódtak. 1919. november 24-én a keresztényszocialista munkások tartottak nagygyűlést, ahol

²² *Népszava*, 1918. május 3. 8.

²³ TENGYELY Adrienn: I. m. 280–283.

kifejezték a kormány iránti lojalitásukat és – a miskolci jobboldali napilap tudósítása szerint – a szociáldemokrata munkásokkal együtt sürgették a rend mielőbbi helyreállítását.²⁴

Az 1920-as parlamenti választásokon az Ózdot is magában foglaló választókerületben sem indult, illetve a fehérterror elleni tiltakozásul itt is visszalépett a szociáldemokrata jelölt. Az érvénytelen szavazatok (Ózdon, mint akkori nagyközségben, ez a leadott voksok 43%-a volt) többsége feltehetően a szociáldemokrata szavazóktól származott. Ekkor az ózdi választókerületben a kiscgazda jelölt győzött, Ózdon viszont a kereszténypárti induló kapta meg az érvényes szavazatok 56%-át. Ez 748 szavazat volt, miközben az érvénytelen, tehát feltehetően baloldali szavazatok száma meghaladta az 1000-et.²⁵ Ez arra utal, hogy az 1918–1919-ben helyben is megerősödött szociáldemokrácia ekkor még továbbra is jelen volt a településen.

1922–1938 között a vasmű vezérigazgatója, dr. Bíró Pál volt az ózdi kerület kormánypárti parlamenti képviselője. 1922-ben a vele szemben induló ellenzéki szociáldemokrata jelölt még meg tudta szerezni Ózd községben a szavazatok 37%-át, valamint az akkor még Ózdtól különálló Bolyokon 44, Sajóvárkonyon pedig 49%-át. (A három települést 1940-ben egyesítették.) 1926-tól Bíró már rendre egyedüli jelöltként indult és nyert az egyhangú „választások” eredményeként.²⁶

Az 1920-as évek elejétől a szociáldemokrata szakszervezet és párt befolyása fokozatosan gyengült. Ebben nyilván szerepe volt annak, hogy az 1918–1919-es években politikailag aktív munkások egy részét megbüntették, többen ideiglenesen emigráltak. Emellett az 1920-as és az 1930-as években a baloldali politikai magatartásúnak tartott munkásokat a hatóságok is zaklatták és ellenőrizték, így is nehezítve a szociáldemokraták működését.

A konszolidálódó autoriter politikai viszonyok között, az 1920-as és 1930-as években a munkások nagy része azért is távolo-

²⁴ Az ózdi munkásság a keresztény nemzeti irányzat mellett. *Magyar Jövő*, 1919. november 29. 4.

²⁵ HUBAI László: *Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000*. CD-ROM. Napvilág Kiadó, Budapest, 2001.

²⁶ Uo.

dott a baloldali gondolkodástól, mert nem látott benne tényleges lehetőséget a problémái megoldására. Másrészt a gyár vezetése egyfajta paternalista szociálpolitikai gyakorlatot követve növelte a szociális juttatásokat és támogatásokat, igyekezett kialakítani, megerősíteni a gyári és a lokális kötődést, a gyári társadalmi integrációt, aminek az egyik legfontosabb eszköze a Munkás Olvasóegylet²⁷ volt. Így új lojalitási készségeket és erősödő gyári identitást alakított ki, aminek kulcseleme volt a biztos megélhetés garanciája, a szociális transferek elérhetősége, a munkások nemzeti elkötelezettségének, az ipari munka társadalmi fontosságának a hangsúlyozása, és az adott politikai viszonyok elfogadása. Ezzel szemben a szociáldemokraták nem tudtak versenyképes politikai alternatívát kínálni. A változást jól mutatja, hogy 1937-ben már csak öten fizettek tagdíjat a helyi szociáldemokrata pártszervezetnek. Ezzel párhuzamosan a szakszervezeti tagok száma két-háromszáz főre csökkent, miközben a gyári munkások létszáma meghaladta a hatezretet. A gyári munkások viszonylagos szociális elégedettségét mutatja, hogy a sztrájkok ritkák voltak a két világháború közötti időszakban is.

Ugyancsak érdekes, hogy mennyire volt integrált vagy dezintegrált a kor munkássága lokális szinteken. Az ózdi élet- és családtörténetek azt mutatják, hogy az érintettek erőteljesen igyekeztek beilleszkedni, és hogy a társadalmi integráció az azt befolyásolni képes gazdaságpolitikai vezetők számára is lényeges volt. Ezért fontos volt, hogy az Olvasóegylet megalakulásától évtizedeken keresztül a polgári viselkedés- és magatartásformákat közvetítette tagjai számára. A hosszú munkanapok mellett a társasélet szervezett formája nyilván lekötötte az emberek energiáját. A tudatos értékorientálás révén pedig igyekeztek a

²⁷ Az Ózdi Gyári Munkások és Felvigyázók Olvasóegyletét 1884-ben alapították. Két alapvető feladata volt: a kulturális és a közösségi élet szervezése és a szociális segélyezés. A gyári munkások 60%-a volt tagja az egyesületnek, amely nagy hagyománnyal rendelkező, nem politikai alapon létrehozott munkásszervezetként komoly szerepet játszott a gyári és a helyi társadalomban. VALUCH Tibor: A társadalmi integráció színtere – az Olvasó. Mozaikok az Ózdi Munkások és Felvigyázók Olvasó Egyletének a történetéből, 1884–1952. In: PAP József-VERŐK Attila (szerk.): *Akit Clio elbűvölt. In honorem Romsics Ignác*. Linceum Kiadó, Eger 2021. 285–304. DOI: <https://doi.org/10.46403/AkitClioelbuvolt.2021.285>

baloldali eszmei és politikai vonzódásokat is távol tartani a tagságtól és rajtuk keresztül a gyári munkásságtól.²⁸ A kispolgári, alsó középosztálybeli életmódminták nyilván sokak számára vonzóak voltak. A színház, a mozi, a dalárda hangversenyei, a táncestek magasabb színvonalú társaséletet és szórakozási lehetőséget kínáltak sokaknak. Ez a mindennapi élet gyakorlatában megvalósuló munkáslét számos ponton teljesen ellentétes volt a szociáldemokrata napilapban, a *Népszavában* megjelenített proletárképpel. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy az ózdi gyári társadalom ne lett volna tagolt, de éppen a munkás olvasóegyleti dokumentumok²⁹ alapján is látható, hogy annak jellegét és működését nem az alsómunkásság csoportjai határozták meg.

A munkavállalói stratégiák kapcsán ugyancsak érdekes és sajátos vonás a 20. század első felének a viszonylagos depolitizáltsága. Az olvasóegyleti jegyzőkönyvekből és más dokumentumokból is látható, hogy nem kellett látványos politikai gesztusokat tenni ahhoz, hogy valaki sikeres életutat építsen fel magának mint jól megbecsült szakmunkás. Ehhez elegendő volt a megbízható teljesítmény, a szakmai tudás és elismertség, a kapcsolati és a kulturális tőke is. Másfelől a depolitizáltság elsősorban a gyárvezetés hivatalos diskurzusában „felforgató eszmeként” megjelenített baloldaliságtól történő távolságtartást és a kor hivatalos ideológiájának, az úgynevezett keresztény nemzeti gondolatnak az elfogadását jelentette. Mindennek tükrében érdekes, hogy a keresztényszocializmus az 1919–1920-as feléledése után rövid időn belül szintén eltűnt a helyi/gyári politikából.³⁰

Ennek a társadalmi-politikai integrációs gyakorlatnak a hatásai érzékelhetőek voltak a második világháború előtti, 1939-es parlamenti választásokon is. Ekkor két szavazatot lehetett leadni, egyet az egyéni jelöltekre és egyet a pártlistákra. Ózdon egyéniben egy kormánypárti és egy nemzetiszocialista jelölt in-

²⁸ NAGY Péter: I. m. 285–306.; VALUCH Tibor: Munkássá lenni... Ózdi gyári munkavállalói stratégiák sajátosságai a 20. század első felében. In: TÓTH Pál Péter–BARTHA Eszter–KRÉMER András–VALUCH Tibor (szerk.): *Rézler Gyula szellemi öröksége*. Kronosz Kiadó, Pécs, 2021. 39–49.

²⁹ Az Olvasóegylet közgyűléseinek jegyzőkönyvei 1913–1948. Az Ózdi Városi Könyvtár helytörténeti gyűjteménye.

³⁰ NAGY Péter: I. m. 295.

dult, előbbi az érvényes szavazatok 89%-val nyert, utóbbi 11%-ot kapott a településen. A pártlistán a szavazatok 86%-át szerezte meg a jobboldali kormánypárt, 10,5%-ot kaptak a szociáldemokraták, és 3,5%-ot a kisgazdák.³¹ A választási eredményekből látszik, hogy bár a szélsőjobb itt is megjelent, de az országos átlagához képest gyengén szerepelt, ahogy a baloldaliság sem erősödött meg. Egyértelműen a kormánypártiság maradt a meghatározó, vagyis kis elmozdulásokkal, de működött a lokális és gyári társadalmi integráció gyakorlata. Bár a választók társadalmi összetételéről nem állnak rendelkezésre részletes adatok, és a választói névjegyzékek pontos elemzése is várat még magára, feltételezhető, hogy a szélsőjobboldalra szavazók nagyobb része inkább az alsómunkásságból került ki, akik kevésbé integrálódtak a gyári társadalomba, s akik számára vonzóak voltak a radikális és hangzatos társadalmi és politikai ígéretek. Közvetetten erre utal az is, hogy az elsősorban a felsőmunkásság által dominált Olvasóegylet 4000 fős tagságából csak 11 főt zártak ki 1945–1946-ban azért, mert – a kor körülményei között – bizonyítottan szélsőjobboldali, nemzetiszocialista párt tagjai voltak a korábbi években.³² A jobboldali kormánypárt szavazóinak nagy része a stabil egzisztenciájú, félig vagy magasan képzett (törzs) munkások csoportjaiból kerülhetett ki.

Ebben az inkább konzervatív-jobboldali milióval leírható gyári és lokális társadalomban érdekes, ahogy a második világháború befejeződését követő hetekben nagyon dinamikus volt a politikai reidentifikálódás és a reintegráció, ismét gyorsan, gyakorlatilag hetek alatt dominánssá vált a baloldaliság a munkások körében. Izgalmas kérdés, vajon a két háború közötti hivatalos lojalitás-

³¹ A fél évvel később egyesített Ózd, Bolyok és Sajóvárkony településeken összesítve valamivel jobban szerepeltek az ellenzéki pártok, de a kormánypárt támogatottsága ott is 80% feletti volt. HUBAI László: I. m. CD-ROM.

³² Kimutatás az egyleti tagok közül törölt személyekről, 1947. március 13. Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára (MNL BAZML) X. 51. 2. doboz. Meg kell jegyezni, hogy a megváltozott politikai viszonyok között nyilvánvalóan az egyleti vezetésnek is érdeke volt (lehetett), hogy minél gyengébb szélsőjobboldali politikai kötődést mutató adatokat adjon meg. De más egyleti dokumentumokból is látható, hogy korábban a szélsőjobboldal térnyerése nem volt meghatározó az egylet vezetésében. (A tagságról nem állnak rendelkezésre részletes adatok.)

erősítés és a depolitizáció gyakorlata mondott-e csődöt, vagy az integrációs gyakorlat gyengült meg gyorsan a külső feltételek változásával, vagy éppen az egyéni és csoportérdekek, alkalmazkodási és túlélési stratégiák bizonyultak erősebbnek. Valószínűleg mind a háromnak szerepe volt a változásokban.

A kommunista és a szociáldemokrata párt 1945 első heteiben villámgyorsan létrehozta a saját szervezeteit, majd meghatározó szereplővé vált a helyi politikában, a közigazgatásban és a közéletben. A több mint hat évtizede létező Olvasóegylet 1945. március 4-én megtartott, a háborút követő első közgyűlésen „a felszabadult munkásság a két munkáspárt jelölése alapján választotta meg az egylet új vezetését”.³³ Ennek a dinamikus változásnak a hatása érzékelhető volt az 1945 novemberében megtartott parlamenti választásokon is, amikor Ózdon a kommunisták a szavazatok 42%-át, a szociáldemokraták pedig 37%-át kapták meg. Az akkor a mérsékelt jobboldalt képviselő Független Kisgazdapárt viszont a voksoknak csak a 20%-át szerezte meg.³⁴ Ezek az adatok önmagukban is jól mutatják a politikai átorientálódás mértékét. A gyors politikai identitásváltások hátterében feltételezhetően elsősorban a túlélés és az alkalmazkodás kényszere húzódott meg. De szerepe lehetett ebben annak a felismerésnek is, hogy a politikai tőke megszerzése és birtoklása segítheti a gyári társadalmon belüli pozíció megőrzését az új viszonyok között.

A politikai magatartás változásának érdekes vonása, hogy a tömegesen baloldalra váltó munkások jelentős része megőrizte vallási kötődését, s az egyházi anyakönyvek szerint még az 1950-es években is – amikor a kommunista diktatúra totálissá vált – egyházi keretek között zajlottak a legfontosabb életeseemények. A politikai, közéleti szerepet vállalóknak külön csoportját alkották azok, akik a háború után és az ötvenes években a káderkiemelésnek köszönhetően váltak politikussá, tisztviselővé. Ők többségükben azok közül kerültek ki, akik 1945 után a paraszti létet feladva váltak gyári munkássá.

³³ Jegyzőkönyv az Olvasóegylet 1945. március 4-i tisztújító közgyűléséről. MNL BAZML X. 51. 2. doboz.

³⁴ HUBAI László: I. m. III. kötet, 389.

Ugyancsak sajátos vonása az ózdi vasgyári munkások politikai magatartásának, ahogyan az új politikai helyzethez alkalmazkodva megpróbálták védelmezni a társadalmi autonómiájukat. A kommunista hatalomátvétel időszakában, 1948-ban betiltották az Olvasóegyletet, ám a tagok többsége – az akkori törvényes keretek között – új egyesületet alapított Temetkezési Segélyegylet néven. Ennek feladata – a korábbi évtizedek gyakorlatát folytatva – az üzemi balesetben meghalt munkások családjának a segélyezése volt. Ez a totális rendszer működésétől idegen, autonóm társadalmi szervezet 1952-ig létezett, ekkor beolvadt az állami biztosítóba.

A politikai változások nem hagyták érintetlenül a munkaválalói stratégiákat sem. Amíg 1945 előtt az egyéni életpályák felépítésében fontos szerepe volt a szaktudásnak, 1945 után megfigyelhető a szaktudás változó idejű és mértékű leértékelődése. Ezzel párhuzamosan a politikai tőkének – kommunista párttag-ság – a megszerzése sokkal fontosabbá vált a karrierutakban. Ezt a folyamatot erősítette a parasztokból lett újmunkások nagy tömegű beáramlása az 1950-es évektől. Ők a politikai lojalitás, valamint a politikai tőke megszerzése révén igyekeztek javítani, erősíteni a gyári pozíciójukat. Ennek következtében az újonnan érkezettek és a többgenerációs családi háttérrel rendelkező munkások között számos belső konfliktus is kialakult.

Voltak különleges helyzetek is a 20. század második felében, amikor a tömeglélektani hatások erősebbek voltak, mint a kialakult társadalmi normák. 1945 és 1989 között két olyan eset volt, amikor a helyi munkástársadalom erőszakos események meghatározó és aktív szereplője volt. Először 1946-ban, amikor a kommunista párt egyik helyi vezetője ellen elkövetett állítólagos merénylet ellen tiltakozó politikai tüntetés végén feldúlták az ózdi zsidónegyed, és bántalmazták a holokausztot túlélő, a településre visszatért magyar zsidókat.³⁵ Második alkalommal a kommunista hatalom ellen kitört forradalom során, 1956-ban vált meghatározóvá az erőszak a helyi munkások magatartásában. Ekkor a helyi kommunista hatalom összeomlását köve-

³⁵ STANDEISKY ÉVA: I. m. 159–173

tő napon meglincselték a politikai rendőrség két tisztjét és egy ügyészégi nyomozót.³⁶

Az 1956-os forradalomban a gyárban megválasztott munkástanács vált a legfontosabb helyi politikai szervezetté. A forradalomban részt vevő munkások többségének a politikai magatartása egyfajta antisztálinista, demokratikus, szocialista attitűddel írható le. A forradalom bukását követő megtorlás a politikailag aktív szereplők többségét érintette. Ennek következtében egyrészt eltűntek a gyári társadalomból azok, akik bármilyen ellenzéki szerveződés létrehozására képesek lettek volna, másrészt a konszolidálódó Kádár-korszak helyi szinteken is új lojalitási készségeket teremtett és működtetett évtizedeken keresztül. Ezek következtében sem volt kommunistaellenes szerveződés egészen az 1980-as évek végéig. Az ózdi munkások többsége elfogadta a kommunista hatalom által megszabott formális azonosulási feltételeket, alkalmazkodott a kialakult politikai viszonyokhoz, érdekeit egyénileg vagy kis csoportos formákban érvényesítette az üzemi keretek között.

A politikai újratagolódás az 1989–1990-es rendszerváltás során ment végbe. 1990-ben egy liberális, szabad demokrata színekben induló, helyben jól ismert gyári szakmunkást választottak meg a település polgármesterének. Ezt követően viszont hosszabb ideig független, majd 2002-től két cikluson át szocialista, 2010-től fideszes polgármestere volt a településnek, míg 2014 óta jobbikos politikus tölti be e posztot. A gyárat a posztkommunista átmenet során sikertelenül privatizálták, majd bezárták, így a helyi munkástársadalom fokozatosan szétesett, a tradíciók is meggyengültek. Ha a parlamenti választások eredményeit nézzük, akkor 1990-ben Ózdon a részvétel az országos átlaghoz viszonyítva 8 százalékponttal alacsonyabb volt, a baloldalinak tekinthető pártok viszont valamivel jobban szerepeltek, míg a két nagy rendszerváltó párt, a Magyar Demokrata Fórum (MDF) és a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) támogatottsága elmaradt az országos átlaguktól. 1994-ben már közel volt az országos

³⁶ NAGY Péter: Az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményei és emlékezete Ózdon. In: RAINER M. János–VALUCH Tibor (szerk.): *Munkások '56*. OSZK–1956-os Intézet Alapítvány, Budapest, 2017. 95–122.

átlaghoz a részvételi arány, és a baloldali utódpárt, az MSZP a voksok 46%-át szerezte meg, miközben az MDF támogatottsága lényegében összeomlott – ebben az MDF-kormány kudarcos helyi privatizációs gyakorlatának is fontos szerepe volt –, és az SZDSZ is elmaradt az országos átlagától.³⁷ Ha a kilencvenes évek lokális politikai magatartásában még lehetett is szerepe az osztályszavazásnak, ahogy a gyár bezárását és lebontását követően felgyorsultak a lokális társadalmi dezintegrációs folyamatok, úgy vesztette el társadalmi és politikai befolyását a hagyományos munkásság Ózdon.

A politikai magatartás- és identitásváltozások munkás-élettörténetek alapján

A tanulmány utolsó részében öt, számos vonatkozásban párhuzamos munkás-élettörténetet vizsgálok. Az egyes élettörténetek³⁸ rövid összefoglalása mellett megpróbálom elemezni és értelmezni a személyes és politikai identitásváltozások, -váltások történetét és lehetséges motivációit is.

A. József 1908. december 25-én született Sajóvárkonyban. Római katolikus édesapja, id. A. József 1879. május 24-én született Sajóvárkonyban, az 1890-es évek végétől az ózdi vasgyárban dolgozott hengerésszként. Édesanyja, Vass Mária, 1891. december 8-án született Sajóvárkonyban, római katolikus vallású, háztartásbeli foglalkozású, akinek az apja szintén vasgyári munkás volt. Ifjabb A. József második generációs munkás volt. Hengeréssz szakmát tanult, 1928-tól dolgozott az ózdi gyárban. Bár a kommunista korszak munkásmozgalmi dokumentációja szerint „baloldali magatartásért már a Horthy-korban megkü-

³⁷ HUBAI László: I. m. III. kötet, 389.

³⁸ Az elemzett élettörténetek szereplőinek a nevét részben anonimizáltam a személyiségi jogokat tiszteletben tartva. Ezért a vezetéknevüknek csak a kezdőbetűjét írom ki. Az élettörténeteket ábécérendben mutatom be. Az életrajzi adatokat anyakönyvekből, a korabeli sajtóból és levéltári dokumentumokból gyűjtöttem össze.

lönbözött ember volt”, ennek nincs érdemi nyoma az elérhető levéltári dokumentumokban. Feltehetően inkább alapvetően lojális, fiatal szakmunkásként élt és dolgozott az 1930-as években. Szakmunkásként 1932-ben lett tagja a Munkás Olvasóegyletnek. Bár a helyi társadalom történelmi emlékezete szerint az 1930-as évek végén nem állt távol tőle a szélsőjobboldali politikai gondolkodás, 1945 után mégis a kommunista párt helyi szervezőjeként és vezetőjeként tűnt fel. 1945–1946-ban a vasgyár üzemi bizottságának a vezetője is volt, a helyi politikai élet aktív szereplőjeként tevékenykedett. 1946 februárjában az ellene elkövetett állítólagos merénylet kapcsán törtek ki zavargások a településen. Ezek rövid időn belül antiszemita megmozdulássá váltak, a tömeg megrohanta a helyi zsidó negyedet.

Ifjabb A. József 1948-ig volt a kommunista párt tagja. A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt egysülésével létrehozott Magyar Dolgozók Pártjának már nem lett tagja, gyári munkásként dolgozott 1950-ig, amikor koncepciós vádakkal letartóztatták és négy év börtönbüntetésre ítélték. 1954-ben szabadult, visszakerült Ózdra, ahol gyári munkásként élt. Az 1956-os forradalom során mint a kommunisták által korábban meghurcolt munkás, a gyári társadalom jól ismert tagja a létrejött vasgyári munkástanács egyik vezetője lett. 1956. november végén a megszálló orosz katonai hatóságok több más munkástanácsí és gyári vezetővel együtt letartóztatták, majd néhány héttel később szabadon engedték. A munkástanács 1957-ben megszűnt. Ekkor átmenetileg ismét távolabb került a helyi politikai élettől. Sajátos módon azon kisebbség tagjai közé tartozott, akiket 1956-os politikai szerepvállalásuk ellenére sem ért el a maga nyers formájában a Kádár-korszak megtorlása. Az ózdi gyárból áthelyezéssel eltávolították, a városból átmenetileg kitiltották, de a személyével kapcsolatos kérdések ismételten napirendre kerültek a helyi kommunista pártvezetés különböző szintű szervezeteinek az ülésein. Egy viszonylag rövid felülvizsgálati eljárás után az 1950-es évek végén a Magyar Szocialista Munkáspártnak is tagja lett, de ezt követően, az 1960-as és 1970-es években már nem volt aktív politikai szereplő. 1985-ben halt meg. A rendszerváltás után személyét az 1956-os ózdi forra-

dalmi események egyik meghatározó szereplőjeként őrizte meg a helyi történelmi emlékezetet.

Ifjabb B. Ignác 1902-ben született Salgótarjánban, egy római katolikus vallású munkáscsalád harmadik generációjának a tagjaként. Apja 1869-ben, az erdélyi Stájerlak-Aninán született idősebb B. Ignác, aki előbb Salgótarjánban, majd 1905-től Ózdon dolgozott acélgyári munkásként. Édesanyja 1871-ben, az akkor már salgótarjáni vasgyári szakmunkáscsaládban született K. Paulina, aki házasságkötését követően mindvégig háztartásbeli volt. Ifjabb B. Ignác lakatosszakmát szerzett Ózdon, 1919-től az Ózdi Vasgyárban dolgozott. Az 1918–1919-es forradalomban nem vett részt aktívan. 1922-ben lett tagja először a Munkás Olvasóegyletnek, majd egy rövid, alig egyéves Weiss Manfréd-gyári alkalmaztatást követően 1924-ben másodsor is. 1923–1948 között tagja volt a vasgyári dalárdának is. Ismert, megbecsült, jól fizetett gyári szakmunkásként élt és dolgozott az 1920-as és 1930-as években, három testvére is gyári munkás volt. Aktívan gyakorolta római katolikus vallását, gyermekeit is ennek szellemében nevelte. 1941-ben az Olvasóegylet elnökségi tagjává választották, 1948-ig a vezetőség tagja volt. A háborús években az egyik légőbizottság vezetője volt, nélkülözhetetlen munkásként a második világháború alatt mentesítették a katonai szolgálat alól. Előélete ismeretében váratlanul, 1945 januárjában belépett a kommunista pártba, és egészen 1984-ben bekövetkezett haláláig annak tagja volt. A négy testvér közül ketten kommunista, ketten szociáldemokrata párttagok lettek a háború után. A kommunista hatalomátvétel időszakában munkásból műszaki káderré vált, 1947-től előbb a versenyiroda, majd a vasgyár újítási irodájának a vezetőjeként dolgozott az 1960-as évek közepéig, amikor nyugdíjba vonult. Az 1956-os forradalom helyi eseményeinek nem volt aktív résztvevője. Az 1960-as évek második felétől az 1970-es évek végéig a nyugdíjasok szakszervezeti bizottságának volt a vezetője. Az 1950-es és 1960-as években számos állami kitüntetést kapott, elismert műszaki középkáder és szakszervezeti aktivista volt a 20. század második felében.

L. Géza 1900. április 18-án született Ózdon, református valóságú munkáscsaládban, harmadik generációs munkásként. Édesapja L. István, a RIMA Ózdi Vasgyárának forrasztár munkása volt, aki szintén a városban született 1872. július 20-án. L. Géza édesanyja, I. Erzsébet 1874-ben született Miskolcon, szintén református munkáscsaládban. L. Géza 1914-ben került tanoncként a vasgyárba, 1917-ben fejezte be tanulmányait, és szerzett lakatos szakképesítést. Ugyanebben az évben lett a szociáldemokrata szakszervezet és párt tagja. 1919-ben, a Tanácsköztársaság idején karhatalmista volt a gyárórság tagjaként. A kommün bukását követően, 1920-ban a várható megtorlás elől elmenekült Magyarországról, és hosszabb ideig Bécsben élt. 1927-ben tért haza, és ismét az Ózdi Vasgyár munkása lett. Hazatérését követően, az 1920-as évek végén és az 1930-as években nem volt résztvevője a helyi munkásmozgalomnak, nem építette újra korábbi politikai kapcsolatait. Időközben eszperantista lett, ez volt az egyik legfontosabb helyi társadalmi tevékenysége. 1928-ban felvették a Munkás Olvasóegyletbe, ahol az 1930-as években nagyon aktív tagként gyakran szerepelt a helyi közéletben, rendszeresen tett javaslatokat az egyleti vezetésnek, és kezdeményezett egyleti szintű, közös fellépéseket. Amikor 1938–1939-ben Magyarország német támogatással visszaszerezte a trianoni békekötés után elvesztett területeinek egy részét, L. Géza a sikeres revíziós lépések kapcsán kezdeményezte, hogy az Olvasóegylet székházának egyik termét a Hazatérés termének nevezzék át. Szintén ő kezdeményezte azt az aláírásgyűjtést a munkások között, amelynek célja volt Horthy Miklós kormányzó egész alakos portréját megfestetni és ebben a terebben elhelyezni.

1945 januárjában, amikor Ózdon néhány napja véget ért már a második világháború, belépett a kommunista pártba, amelynek haláláig tagja maradt, valamint a párt ózdi alapszervezet vezetőségének tagja volt. 1945–1946-ban az üzemi bizottság titkáráként tevékenykedett. A Rákosi-korszakban nem került politikai konfliktusba a diktatúrával. Az 1956-os forradalomban nem töltött be vezető szerepet a gyár munkástanácsában. A Kádár-korszakban a helyi közéletben részt vevő, helyi szinten

aktív káder volt, aki a kulturális tevékenységekben élte ki közös-ségszervező hajlamát, az eszperantista kör mellett a fotóegyese-letet vezette. 1973-ban halt meg.

M. Miklós 1898-ban született Ózdon, második generációs munkáscsaládban. Apja, a református vallású M. János 1859-ben született Putnokon, az 1880-as évek elejétől az ózdi vas-gyár kohómunkása volt. Anyja, a római katolikus vallású D. Teréz 1865-ben született Sajóvárkonyon. M. Miklós 1913-tól dolgozott a gyárban, kohászszakmát szerzett. 1916–1918 között katona volt, az első világháborúban harcolt. Hazatérése után, 1918-ban szakszervezeti tag lett, 1919-ben a Tanácsköztársaság Vöröshadseregében szolgált. A kommün bukása után letartóztat-ták, négy hónap börtönbüntetésre ítélték, amit letöltött, a gyárból elbocsátották. A börtön után visszatért Ózdra, bádogosszakmát tanult, abból élt. 1922-ben belépett a szociáldemokrata pártba. 1927–1930 között Budapesten élt, majd 1930-ban visszatért Ózdra, ahol 1944-ig a helyi szakszervezet titkára és a szociál-demokrata pártszervezet képviselője volt. Baloldali munkásként 1935-től rendőri felügyelet alatt állt, 1938-ban és 1940-ben rö-vid időre internálták. A második világháború alatt, 1944-ben megbízhatatlan személyként munkaszolgálatos lett, de a katonai szolgálatból megszökött. Hazatérése után, 1945-ben a szociálde-mokrata párt képviselőjeként az Ózdi Nemzeti Bizottságot vezet-te, és az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselője is volt. 1946–1948 között Borsod megyei iparügyi felügyelőként, majd 1949-től az Országos Társadalombiztosítási Intézet vezetőjeként tevékenyke-dett. 1948-ban belépett a Magyar Dolgozók Pártjába. A Rákosi-korszakban, 1952-ben letartóztatták, családtagjait internálták. Szervezkedés vádjával az ózdi szociáldemokraták perében tizenöt évre ítélték. Az antisztalinizációs folyamatoknak köszönhetően 1956-ban szabadult, rehabilitálták és nyugdíjazták. Bár sérel-met szenvedett a kommunista hatalomátvételt követő években, az 1956-os forradalmi eseményeknek nem volt aktív szereplője. Az 1956-os forradalom után részt vett a kommunista párt újjá-szervezésében, majd nyugdíjas káderként a helyi közélet aktív

résztevője volt. Számos magas állami kitüntetést kapott. 1982-ben hunyt el.

Ifjabb V. Elek 1909-ben született Ecsegen, Nógrád megyében, római katolikus családban. Apja, idősebb V. Elek 1877-ben született, az 1900-as évek elejétől a salgótarjáni vasgyár gépésze volt, fia születése előtt meghalt. Anyja, az 1884-ben született B. Júlia háztartásbeli volt. Ifjabb V. Elek 1922-től tanonc volt az Ózdi Vasgyárban, vasesztergályosnak tanult. 1926-tól a vasgyári műhelyben dolgozott. 1933-ban vették fel a Munkás Olvasóegyletbe, amelynek aktív tagjaként az 1930-as évek végén – L. Géza mellett – a másik kezdeményezője volt a Horthy-portré megfestetésének. A két háború között nem volt sem szakszervezeti, sem szociáldemokrata párttag. 1945-ben belépett a szociáldemokrata pártba, ugyancsak tagja lett az Ózdi Nemzeti Bizottságnak. 1948-ban a Magyar Dolgozók Pártjában folytatta politikai pályáját, káder lett belőle. 1950-től az ózdi vasgyár szakszervezeti bizottságának a titkára volt. 1954–1956 között átmenetileg kikerült a káderek közül, egyfajta büntetésként segédmunkásként dolgozott a meddőhányón. Az 1956-os forradalom eseményeiben nem vett részt. 1957-ben került vissza a szakszervezeti mozgalomba és a kommunista pártba. 1967-ig vezette a gyár szakszervezeti bizottságát, akkor nyugdíjba vonult, de azt követően is aktív volt a vállalati szakszervezetben. Az 1960-as és 1970-es években tagja volt a helyi kommunista pártbizottságnak és a Szakszervezetek Országos Tanácsának is. Klasszikus munkáskáderpályát futott be. A kommunista rendszerben számos rangos kitüntetést kapott. 1995-ben hunyt el.

Közös ezekben az élettörténetekben, hogy főszereplői többgenerációs munkáscsaládból származnak. 1890 és 1909 között születtek, aktív életüket – legalábbis annak legnagyobb részét – az Ózdi Vasgyár alkalmazásában töltötték munkásként, tisztségviselőként. Mind az öten általános iskolai tanulmányaik befejezését követően tanoncként kerültek a gyárba, szakmát tanultak, és szakmunkásként dolgoztak életük jelentős részében. Valamennyien aktív résztvevői voltak a gyári és a helyi közélet-

nek, társadalmi életnek a 20. század első és második felében is. A második világháború, illetve a kommunista hatalomátvétel után az ötből ketten nem folytatták korábbi foglalkozásukat, politikai, illetve műszaki káderek lettek.

M. Miklós és L. Géza kivételével a másik három esetben nincs érdemi nyoma annak, hogy valóban lett volna baloldali politikai elkötelezettségük a 20. század első felében. A másik három személy a Horthy-korszakban, 1920–1944 között a gyár és a hivatalos politika iránt lojális munkásként élt és dolgozott. 1945-ben viszont valamennyien baloldali pártok tagjai lettek, különböző politikai posztokat töltöttek be. Ketten az ötből az 1950-es évek elején szembekerültek a kommunista hatalommal. Az ötből egy fő vett részt aktívan az 1956-os forradalomban, őt elkerülte a forradalmat követő megtorlás. A forradalom bukását követően valamennyien a Magyar Szocialista Munkáspárt tagjai voltak. Lojális párttagokként változó volt a politikai aktivitásuk a Kádár-korszakban, de mindannyian a helyi társadalom jól ismert tagjai voltak.

Ha a politikai magatartásukat és az identitásaik változásait vizsgáljuk, meglehetősen széles a paletta, hiszen volt köztük, aki baloldaltól indult, és élete végéig baloldali maradt. Volt, akinek volt némi baloldali kalandja 1918–1919-ben, majd lényegében lojális jobboldali lett az 1930-as években, 1945 után viszont ismét a baloldalra váltott. Volt, aki vallásos, megbecsült felsőmunkás volt, akitől a 20. század első felében távol álltak a baloldali gondolatok, majd 1945 januárjától teljes identitásváltás következett be, és élete végéig a kommunista párt tagja maradt. Volt, aki gyári szakmunkásként 1945-ig a többségi politikai magatartást követte, majd 1945-ben baloldalra váltott, káderré vált, és így élt élete hátralévő részében. S volt olyan is, aki a jobb- és a baloldal között többször váltott, a kommunista rendszerrel is szembeke-rült átmenetileg, majd lojális kommunista kádereként fejezte be pályáját és életét.

Konklúzió

A tanulmányban a magyar ipari munkásság 20. századi politikai magatartásának és identitásának a változásait, annak sajátosságait elemeztem párhuzamosan az országos, a lokális, gyári és a személyes történelem szintjein. Mind a három szinten az látható, hogy a modern kori magyar munkásság politikai magatartását tekintve korántsem homogén, hanem nagyon sokszínű társadalmi réteg volt. Az egyes munkáscsoportok politikai magatartását a változó politikai érdeklődés és ideológiai elköteleződés mellett az egyéni és a közösségi érdekek is jelentősen befolyásolták. Tértől, időtől, szocializációs keretektől, a közös fellépésre való hajlandóságtól, az erős vagy gyenge szolidaritástól, a politikai feltételrendszerektől is függően változtak a politikai preferenciáik és a magatartásuk. A 20. század elején a munkásság társadalmi szerepének növekedésével párhuzamosan még érvényesültek az osztályszempontok, a Horthy-korszakban vagy az államszocializmusban már jóval kevésbé. Az egyes korszakok munkásságának a politikai magatartását nyilvánvalóan befolyásolták a társadalmi integrációs törekvések is, amiben politikai-társadalmi berendezkedésektől függően jelentős különbségek voltak lokális, regionális és országos szinteken is. Elég gyakoriak és markánsak voltak a 20. században a teljes társadalmi és politikai reorientációs kényszerek az ismétlődő rendszerváltások miatt. S szintén fontos hatást gyakoroltak az alkalmazkodási és a túlélési stratégiák is. Ennek megfelelően sokan viszonylag rugalmasan változtatták meg identitásukat, orientációjukat jobboldal és baloldal között, alkalmazkodva a különböző szintű, feltételezett vagy valóságos politikai elvárásokhoz. Mindez nem valamiféle szélsőséges opportunizmusnak, hanem a modern kori magyar történelemben gyakori rendszerváltásoknak volt a következménye.